

Psykologiliiton työryhmän huomioita ja kommentteja sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaan itsemääräämisoikeutta koskevaan lakiuudistukseen liittyen

Itsemääräämisoikeudessa on ainakin kolme huomioon otettavaa osa-aluetta:

- Osallistuminen omaa hoitoa ja hoivaa koskeviin päätöksiin. Vaillinainen kyky ilmaista itseään puheella ei saa olla este tämän toteutumiselle. Henkilön kyky tehdä päätöksiä tuetusti on huomioitava.
- Omasta taloudellisesta edunvalvonnasta ja taloudellisista päätöksistä huolehtiminen.
- Oman käyttäytymisen säätely vaarantamatta omaa tai toisten turvallisuutta.

Lain soveltamisen perusteluina on käytetty henkilön toimintakykyä. Tämä on käsitteenä laaja, tulkinnanvarainen sekä tilannesidonnainen. Käsite kognitiivinen toimintakyky kattaa keskeiset itsemääräämisoikeuden subjektiiviset edellytykset.

Kognitiivinen toimintakyky

Kognitiiviset toiminnot ovat omien tekojen suunnitteluun ja valvontaan, aistitiedon vastaanottoon ja ymmärtämiseen, sekä aisti- ja muistitiedon käsittelyyn ja käyttöön liittyviä psyykkisiä toimintoja. Kognitiivisella toimintakyvyllä tarkoitetaan henkilön tiedonkäsittelykykyjen ja ulkoisen maailman, kuten lähiympäristön vaatimusten, välistä suhdetta, johon sisältyy myös oman käyttäytymisen säätely.

Tarkoituksena on soveltaa lakia henkilöihin, jotka tarvitsevat erityistä tukea oman käyttäytymisensä säätelyssä, joka tilana on pitkäaikainen tai pysyväisluonteinen. Keskeisellä sijalla ovat kognitiiviset toiminnot ja niiden pohjalta määrittyvä psyykinen toimintakyky, jossa huomioidaan erityisesti edellä mainitut yleinen käsityskyky, kyky suunnitelmallisuuteen, oman toiminnan ohjaamiseen sekä ymmärrys tekojensa seurauksista. Älykkyyksensä ei kerro vielä henkilön em. kyvyistä ja edellytyksistä.

Kognitiivisen toimintakyvyn arviointi

Kognitiivisen toimintakyvyn arviointi edellyttää riittävää asiantuntijuutta sekä valideja ja luotettaviksi todettuja arviointimenetelmiä. Arviointi toimintakyvystä tulee suhteuttaa henkilön normaaliin arkiympäristöön ja sen asettamiin vaateisiin selviytymisestä. Arvion tulee olla ajankohtainen, riittävään tietoon pohjaava ja myös henkilön oma mielipide on selvitettävä. Kognitiivisen toimintakyvyn arviointi tulee pohjautua psykologin tekemään tutkimukseen ja tarvittaessa lääkärin konsultointiin. Erityisesti tarvitaan uutta arviota, jos

- henkilöllä ei aiemmin ole ollut tarvetta pakkotoimien käyttöön ja/tai toimintakyvyssä on tapahtunut olennainen muutos
- lapsen tai nuoren kohdalla tehty tutkimus on 2 vuotta vanhempi
- tehty arvio aikuisiässä on 5 vuotta vanhempi
- kyse on etenevästä tilasta ja edellinen tutkimus on 2 vuotta vanhempi

Psykologin konsultointi on riittävä, mikäli tehdyt tutkimukset ja arviot eivät ole em. vanhempia. Arvioinnissa on huomioitava myös muutokset henkilön psykososiaalisessa tilanteessa ja asumisolosuhteissa. Itsemääräämisoikeuden rajoittamisen käyttöönottoa edeltäen on tärkeää arvioida, voiko yllämainittuihin tekijöihin vaikuttamalla vähentää pakkotoimien tarvetta.

Kognitiivisen toimintakyvyn vajavuuden pysyvyys

Kognitiivisen toimintakyvyn vajavuuden aiheuttama itsemääräämisoikeuden rajoittamisen peruste voi liittyä seuraaviin tilanteisiin:

- Alle 18 vuoden iässä todettu kognitiivisen toimintakyvyn vaikeus, joka on joko kehityksellinen tai kehitysiässä johtuvasta vammasta tai sairaudesta johtuva
- Aikuisiällä todettu kognitiivinen vaikeus, jonka todetaan pohjautuvan kehityksellisiin, aiemmin tunnistamattomiin häiriöihin
- Aikuisiällä ilmennyt sairaus tai vamma, joka heikentää kognitiivista toimintakykyä pysyvästi ja/tai etenevästi
- Vaikea-asteisen psyykkisen sairauden tuomat muutokset kognitiivisessa toimintakyvyssä.

Sairauden, vamman tai kehityksellisen häiriön aiheuttama rajoite itsemääräämisoikeudelle voi olla joka laaja-alainen tai kapea-alainen. Erityisesti keskushermostoon kohdistuneen vamman aiheuttama rajoite voi ajan myötä tai kuntoutuksen tuloksena muuttua. Etenevässä muistitoimintoja ja muuta kognitiivista suoriutumista heikentävässä sairaudessa kognitiivisen toimintakyvyn rajoite ei ole yksiselitteinen ja kategorisesti enakkoon määriteltävissä. Säilyneiden kognitiivisten toimintojen turvaaminen autonomiaa tukemalla on tärkeää.